

Gyengeségekből erősségek: stratégiák a jövő könyvtár- és információtudománya számára

A könyvtár- és információtudomány válságban van, mivel a kutatás a természete, a használt megközelítések és a módszerek tekintetében egyaránt rendkívül sokrétű és széttöredezett. Ennek a cikknek a célja, hogy egy új stratégiát vázoljon fel, amelynek mentén ebből a széttöredezettségből előny kovácsolható. Azok a tudományterületek, amelyek metareflexív megközelítéssel képesek önmaguk megértésére, azok képesek lépéseket tenni a negatív tendenciák ellenében és a gyengeségeket erősségekké változtatni.

Meglehetősen bizonytalanság van a szakma hovatartozását illetően. A diszciplína fejlődése nagyon sok irányban halad, amit egy 2005-ös felmérés is igazolt. 50 európai könyvtár- és információtudományi tanszékét vizsgálták meg, hogy melyik szakterületen belül kapott helyet az egyetemeken. 35% a bölcsészettudományi, 15% a társadalomtudományi, 13% a kommunikáció és média, 9% az üzleti és vezetéstudományi, 4% a számítástudományi, 24% pedig egyéb karokon nyert elhelyezést. Mindez meglehetősen heterogenitást és sokirányú kötődést jelent. A könyvtár- és információtudomány tehát nagyon sok esetben a helyi tényezők hatására formálódik, fejlődik. A szakterület neve is bizonytalan, az „information science” (információtudomány) és az „information studies” (informatika) mellett egyre ritkábban használják a „library and information science” (könyvtár- és információtudomány) terminust. Egy konvergensebb tudományterület a diszciplína elismertebbé tételére nagyon jó hatással lenne, ugyanakkor kevésbé szolgálná a gyakorlatot.

A tudományterület válsága tíz pontban

A krízis természete tíz pontban írható le. Az első négy a bizonytalan határokkal, a további hat pedig a terület széttöredezett jellegével van összefüggésben.

1. A könyvtár- és információtudomány a gyakorlat területéről érkezett. Ez lehetne akár előny is, viszont függőséghez vezet. Mi ezt *külső függőségi problémának* nevezzük.
2. A gyakorlathoz kötöttség következménye, hogy a terület későn válhatott önálló tudományos diszciplínává. Ez az *érettség problémája*.
3. A késői érés nyomán a diszciplína függ más kutatási területektől is. A könyvtár- és információtudománynak nincs saját tudományos tradíciója. Ezt *belső függőségi problémának* hívjuk.
4. Nem tisztázott a könyvtár- és információtudomány és az információtudomány viszonya. Ez két önálló terület, vagy a könyvtártudomány egy kutatásfejlesztési tevékenység az információtudományon belül? A gyakorlatban sokféle intézmény egymással való interakciója zajlik, különböző elnevezések alatt. Ezt hívhatjuk *elnevezési problémának*.
5. Az ugyanazon elnevezés alatt lévő diszciplínák sokasága reprezentálja azoknak a témáknak a sokféleségét, amelyek a könyvtárhoz és az információhoz köthetők. Ez a *heterogenitás problémája*.
6. A diszciplína számos alterülete szintén interdiszciplináris jellegű. Tekintve, hogy a könyvtár- és információtudomány egyes területei között viszonylag kevés kapcsolat van, a terület leginkább multidiszciplinárisnak tekinthető. Ez az *interdiszciplinaritás problémája*.
7. A könyvtár- és információtudomány erős kapcsolatokat tart fenn más tudományterületekkel és gyakran importál elméleteket a nála erősebb diszciplínáktól. Ebből az következik, hogy ezek az alterületek távolodnak a könyvtár- és információtudomány képzeletbeli magjától, növelve a széttöredezettséget. Ez a *divergencia problémája*.
8. A könyvtár- és információtudománynak erős hagyományai vannak az információ különböző szempontú megközelítésében. Egyre több tu-

ományterület tartja fontosnak az információ kutatását. Ez a *verseny problémája*.

9. Nagyon sok *kicsi* könyvtár- és információtudományi kutatási probléma és intézmény van. Ezek azért küzdenek, hogy a helyi egyetemeken és a tudományban is megvessék a lábukat. Az oktatási programokat kénytelenek más területekről jövő, a legkülönbébb háttérű munkaerővel megoldani. Ez a *kritikus nagyság problémája*. Egy 50 európai könyvtárosképző helyet vizsgáló tanulmány szerint mindössze 0-10 fős létszáma volt a tanszékek, intézetek 27%-ának. Ilyenkor vagy megpróbálnak erősen specializálódni vagy sok területen megelégednek a sekély megközelítésekkel.
10. Sok könyvtár- és információtudományi tanszék kicsi, míg mások éppen hogy nagyok. Ez egészen sajátos problémához vezet. Míg egyes területeken a rokonterületekkel való együttműködés nyomán fokozódó integrációnak, másutt a könyvtár- és információtudomány saját jogán való növekvő elismerésnek lehetünk tanúi. Mivel az erős és a gyenge tanszékek különböző irányba mozdulhatnak, ezt nevezhetjük a *hasadás problémájának*.

A verseny problémája

A terület laza és vitatott identitása alacsony szintű autonómiát jelez. Mindez azt a veszélyt vetíti elé, hogy bizonyos kutatási területekre benyomulnak más diszciplínák képviselői. A könyvtár- és információtudomány határainak meghúzása egyre fontosabbá válik. Egyrészt igény van a szakterület szélesebb tudományos közönséggel való elfogadtatására. (Ennek gyakorlati jelentősége van, hiszen pl. mind a *Finn Akadémián*, mind pedig a *Svéd Kutatási Tanácsban* más szakterületek képviselői döntenek a könyvtár- és információtudományi kutatások finanszírozásáról.) Másrészt fennáll annak a veszélye, hogy bizonyos kutatási témákat „lenyúljanak” más szakterületek. Ez utóbbira jó példa, hogy azzal párhuzamosan, hogy a számítástudomány egyre nagyobb teret nyert a bővülő információtechnológiai ipar hatására, úgy veszítette el egyre inkább a könyvtár- és információtudomány az érdeklődését a rendszerek és az algoritmusok fejlesztése iránt. Amelyek korábban a tudományterületünk főáramába tartoztak, azok mára már hagyományosabb diszciplínák részkérdéseivé váltak. Az érem másik oldala a képzésben, amikor valamennyi információval kapcsolatos terület egy-egy I-iskolában egyesül. Ezekben könyvtár- és infor-

mációtudomány a számítástudománnyal együtt kap helyet.

A verseny problémájára három stratégia is lehetséges:

1. Bővülés (megosztottság, egyesülés, átvétel).
2. Összehúzóds (elhagyni programokat és arra koncentrálni, amiben a legjobbak vagyunk).
3. A funkció megtartásával identitásvesztés (gyenge partnerként beolvadni, ami gyors identitásvesztéshez vezet).

A verseny mint együttműködés

A tudományterületek agresszív terjeszkedése következtében a könyvtár- és információtudomány sokszor védekezésre rendezkedett be. A széttöredés különböző formáira az egyik lehetséges válasz az integráció. Erre kétféleképpen is mód van: intézményi és ismeretelméleti szinten. Ez utóbbinak a sajátossága, hogy megkísérel egy hagyományos tudományterületi magot találni, amely erőforrásként használható a versenyhelyzetben. Egy erős ismeretelméleti integrációval a gyengeségnek tekintett sokrétű együttműködések erősséggé fordíthatók. Ha valóban képesek vagyunk megtalálni a diszciplínánk magját, akkor a versenytársaink együttműködő partnerekké tehetőek.

Divergens és konvergens fordulatok

A terület sajátosságai miatt a könyvtár- és információtudományt a jövőben folyamatos széttöredés fogja jellemezni. Kérdés, hogy ez egyenlő lesz-e a teljes elsorvadással. Az egyik megközelítés szerint egykor létezett valami egységes, ami millió darabra tört szét, és a darabok folyamatosan távolodnak az egykori középponttól. A másik megközelítés ugyanezt a jelenséget a konvergens és divergens kutatási területek közötti különbségtétellel közelíti meg. Az előbbinek világos határai vannak, így könnyű védeni a létét, a másik ennek éppen az ellenkezője. A könyvtár- és információtudomány egyértelműen divergens terület.

A *fordulat* fogalma nem más, mint stratégiai terminus arra a radikális törésre, ami a kutatási tradíciókban bekövetkezik.

Az információtudományban a fordulatok a következőkkel azonosíthatók:

- gyenge konvergens fordulat,
- erős konvergens fordulat,
- divergens fordulat.

A *divergens fordulat* egy békés forradalomként írható le. A tudósok járják a maguk útját, és szépen lassan távolodnak a központi identitástól és haladnak a saját területük felé. Ez gyakran jár együtt interdiszciplináris megközelítésekkel. A határok kevésbé egyértelműek, így a „megtől” való elfordulás vagy az azzal való konfrontálódás is lehetséges.

A *gyenge konvergens fordulat* önreflexiót céloz. Ez erősíti a területet a történeti szemlélet, az elmélet és az identitás megteremtésével. A cél azonban nem a szakterület divergens jellegének a felszámolása.

Az *erős konvergens fordulat* kísérlet egy erősebb tudományterületi identitás és a mag felé való elmozdulásra. Ez kifejezetten ellensúlyozza a terület divergens jellegét. Az erős divergens fordulatnak mind a kutatás, mind pedig a gyakorlat terén jelentős támogatottsággal kell rendelkeznie.

Az erős szakterületek jellemzői erősségeknek és gyengeségeknek is tekinthetők egyben. Egy erős diszciplínának erős az identitása. A meghatározott perspektíva ugyanakkor nehézkessé teszi a másokra figyelmet és a mások megértését. A kutatók egy erős tudományterületen nagyon kifinomultak képesek egymással kommunikálni, mivel ugyanazt a fogalmi szótárt használják. Ezzel párhuzamosan azonban kizárják más szakterületek képviselőit. Míg itt erős a kutatás és az oktatás kapcsolata, jelentős a távolság az elmélet és a gyakorlat között. Az erős tudományterületek vonzóak, azonban tudatában kell lennünk a hátulütőinek is.

Amikor a könyvtár- és információtudományt stratégiai szempontból közelítjük meg, akkor lényegében nem egy divergens fordulatról van szó, hanem sokkal inkább sok olyan megközelítésről, amely eltávolodott a kutatási terület hagyományos középpontjától. A határoktól való függetlenedés nyomán könnyebben lehetővé válik a perspektíva-váltás és a különböző szempontok érvényesítése, ugyanakkor megnehezíti egy világos identitás kialakítását.

A konvergens és a divergens megközelítések összekapcsolásával valamilyen mértékben kiküszöbölhetők a stratégiák hátrányai. A mellett, hogy erős elképzeléseket lehet generálni (konvergens jelleg), ezek a tudományterületek sokféleségétől táplálva (divergens sajátosság) válnak életképessé.

Az információs fordulat

Hogyan találhatnánk egy erős konvergens fordulatra? Egyedülálló lehetőséget teremt a digitalizáció és az információ fogalma. Nekünk is van valamink, amit hatékonyan tudunk exportálni. A könyvtár- és információtudományok komoly tradíciói vannak az információ legkülönbözőbb (szociológiai, kognitív, technológiai, gazdasági) szempontú tanulmányozásában. Olyan kifinomult képünk van az információról, mint amilyen semelyik másik területnek. Először is a digitalizáció átalakítja a társadalmi, kulturális és gazdasági struktúrákat. Az emberek világszerte hozzászórtak a digitális világhoz, amely radikális változásokat generált az egymással való munkahelyi és szabadidős kapcsolattartásban. A másik drámai fordulat a kutatók általi tudásgenerálás területén zajlott le. A legvilágosabban ez a társadalomtudományokban érhető tetten, ahol a hálózati interakciókkal új lehetőségek vannak az emberi és a közösségi viselkedések tanulmányozására.

Napjaink digitalizált társadalmában az információ az egyik vezető társadalmi hajtóerő. Ezt belátva – építve az információ megközelítéseinek kezelésében szerzett tapasztalatunkra – felvehetjük annak a diszciplínának a szerepét, amely elsősorban exportálja, és nem importálja az erős elméleti kereteket. Ebben komoly lehetőségeink vannak, jóllehet nem lehetünk hatással senkire erős önbizalom és megszervezett stratégiai munka nélkül.

A könyvtár- és információtudomány egyik jellemzője az önreflexió, a terület természetéről és céljairól szóló folyamatos vita, ami lényegében egy gyenge konvergens fordulatnak tekinthető. Ezeknek a vitáknak a nyomán jobban tudatában leszünk a tárgynak, a történelemnek, a konvencióknak, a legfontosabb húzóerőknek, a vitáknak, az ellentéteknek, valamint a kulcsfogalmaknak és a közös elméleteknek. A könyvtár- és információtudomány éppen ezekkel az erős önreflexív hagyományokkal lehet képes egy olyan terület koordinálására, amelyben a divergens és a konvergens erők egyszerre vannak jelen. Ráadásul ez a terület képes lesz az információs fordulat elősegítésére más diszciplínák esetében is azzal, hogy elméleti kereteket exportál.

Mindezek nyomán képesek leszünk a védekező álláspont helyett az együttműködésre. Ez a stratégia

gia, amellyel a gyengeségeinkből erősségeket kovácsolunk.

/NOLIN, Jan – ÁSTRÖM, Fredrik: *Turning weakness into strength: strategies for future LIS.* = *Journal of Documentation*, 66. köt. 1. sz. 2010. p. 7–27./

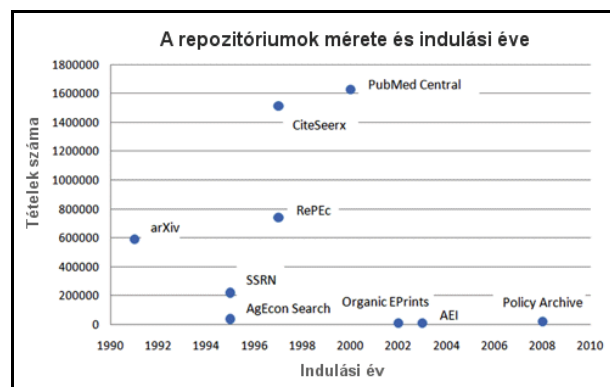
(Tóth Máté)

Trendek a nagyméretű tematikus repozitóriumok esetében

Miközben növekszik a különféle szakterületek publikációit és tudományos eredményeit gyűjtő repozitóriumok száma, viszonylag kevés praktikus információ olvasható még ezek fejlődéséről és menedzseléséről. Bár a digitális gyűjteményekhez általában vannak már követendő „jó gyakorlatok” és iránymutatások – például az összekapcsolhatóság, a metaadatok és a használhatóság terén –, de kifejezetten a tematikus repozitóriumok esetében még kevésbé vannak feltárva a közös jellemzők, pedig ezek ismeretében az ilyen gyűjtőhelyek kifejlesztésével megbízott projektirányítók és könyvtárosok megalapozottabb döntéseket hozhatnának. A szakirodalomban általában a *PubMed Central (PMC)*, az *arXiv* és a *RePEc* szolgáltatásokat emlegetik a tematikus repozitóriumok mintapéldájaként, de ezt a három nagy vállalkozást más és más műszaki és üzleti modell jellemzi, eltérő a beadási/gyűjtési politikájuk is, és különböző szerepet játszanak abban a szakmai körben, amelyet szolgálnak. Annak érdekében, hogy átfogóbb képet lehessen kialakítani a digitális archívumokokról a típusáról, és hogy bizonyos általános trendek is kirajzolódjanak, jelen tanulmány szerzői 2010 tavaszán a tíz legnagyobb tematikus repozitóriumról gyűjtöttek be információkat, kilencféle jellemzőt vizsgálva.

Az elemzés alá vont szolgáltatások kiválasztása az *Open DOAR*, a *ROAR* és a *Ranking Web of World Repositories* nyilvántartások adatainak összevetése után történt. A „top tíz”-be került szolgáltatások angol nyelvű, jellemzően preprint, illetve postprint publikációkat gyűjtő, egy vagy több szakterületre specializálódott nemzeti vagy nemzetközi archívumok. Az egyes gyűjtemények neve, alapítási éve és mérete az 1. ábrán látható. A repozitóriumok fele 2000 előtt indult; a legrégebbi az 1991-es születésű, multidiszciplináris jellegű *arXiv*, a legújabb pedig a közpolitikai témájú publikációkat gyűjtő *Policy Archive*, ami 2008-ban jelent meg. A legnagyobb tétel számmal a 2000-ben alapított *PubMed Central* büszkélkedhet, mely az élettudományokra specializálódott. A PMC gyors felfutására az a magyará-

zat, hogy a *National Institutes of Health* kötelezővé tette minden olyan publikáció beadását, amely a NIH által finanszírozott kutatás keretében készült. A legjobb tízben az informatika mellett a természet- és a társadalomtudományok dominálnak, a humán területek és a művészetek szinte teljesen hiányoznak (az SSRN kivételével, amely irodalomtudományi és filozófiai publikációkat is gyűjt). Ennek a jelenségnek többféle magyarázata is lehet: az eltérő publikációs arány, a preprint műfaj elfogadottsága, vagy a digitális médiához való viszony.

1. ábra A repozitóriumok adatai

Öt repozitórium saját rendszert használ, a másik öt pedig a DSpace (AgEcon Search és Policy Archive) illetve az EPrints (E-LIS, AEI és Organic Eprints) nevű ingyenes szoftverekre épül. Előbbiek között jellemzően régi gyűjteményeket találunk, ami érthető is, hiszen a nyílt forrású programok csak 1997 után kezdtek megjelenni ezen a területen. (Az AgEcon Search is saját fejlesztésű szoftverrel működött 1995-től 2008-ig, és csak ezután váltott a DSpace-re.) Ezzel magyarázható valószínűleg az is, hogy a legöregebb és legnagyobb archívumok jóval kevesebb dokumentumtípust gyűjtenek, mint a fiatalabbak, mert a régebbi rendszerek inkább csak a cikkek és hivatkozások nyilvántartására alkalmasak, míg az újak kezelik a jelentéseket, a konferenciaanyagokat, a disszertációkat, a multimédia dokumentumokat, a szoftve-